

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2687-5675

Sayı/Issue 25 (Haziran/June 2026), s. 182-194

Geliş Tarihi-Received: 20.02.2026

Kabul Tarihi-Accepted: 29.06.2026

Araştırma Makalesi-Research Article

DOI: 10.5281/zenodo.20915584

İznik Çinilerinden (15-17. Yüzyıl) Örnek Eserlerle Üzüm Motifleri

Grape Motifs in İznik Tiles (15th-17th Centuries) with Representative Works

Mine ERDEM KÖROĞLU*

Öz

Bu çalışma Osmanlı dönemi İznik çini ve seramik sanatında üzüm motifi ile süslenmiş evani ve kaşi örneklerin belirlenerek teknik, desen, form ve uygulama yöntemlerinin araştırılması ile hazırlanmıştır. Üzüm, üzümün tarihi ve sembolik anlamlarının da incelenmesini içeren bu çalışma çini sanatında uygulanmış olan üzüm motifli örneklerin araştırılmasıyla tamamlanmıştır. Çini sanatında süsleme unsuru olarak kullanılan üzüm motiflerinin desen içerisindeki yeri ve önemi de incelenmiştir. Sanat alanlarında farklı malzemeler üzerine uygulanan üzüm motifli eserlerden örneklerinde yer aldığı bu çalışmada, üzüm motifinin kullanım alanlarından çeşitli örnekler de sunulmuştur. Konuyla ilgili elde edilen kaynak ve fotoğraflarla araştırılan bu çalışma 15-17. yüzyıl dönem çinilerine uygulanmış olan üzüm motifli örnekleri kapsamaktadır. Osmanlı dönemi İznik çinilerinde kullanılan üzüm motiflerinin uygulama alanlarının gruplandırılması ve yeni bulguların elde edilmesi ile değer kazanan bu çalışmanın bilimsel anlamda alana katkı sağlaması amaçlanmıştır. Sonuç olarak, klasik dönem İznik çinilerindeki üzüm motifinin evani ve kaşi uygulamaları arasındaki kompozisyon farklılıkları araştırmada ortaya konularak çini alanındaki tasnif boşluğuna getireceği yenilik vurgulanmıştır. Çini ve seramik sanatında süsleme ve fonksiyonel amaçlı kullanılan üzüm motiflerinin ulaşılabilirliğini arttırmak için yapılan bu inceleme çalışması ile elde edilen yeni bulgular ve veriler belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk çini sanatı, İznik çinisi, üzüm motifi, evani ve kâşi.

Abstract

This study was prepared by identifying examples of Ottoman-era Iznik tile and ceramic art decorated with grape motifs, and investigating their techniques, patterns, forms, and application methods. This study, which also examines the grape, its historical and symbolic meanings, is completed by researching examples of grape motifs applied in tile art. The place and importance of grape motifs within the designs, used as a decorative element in tile art, are also examined. This study, which includes examples of works with grape motifs applied to different materials in various art fields, also presents various examples of the use of the grape motif. Researched with the help of relevant sources and photographs, this study covers examples of grape motifs applied to 15th-17th century tiles. This study, which gains value by grouping the application areas of grape motifs used in Ottoman-era Iznik tiles and obtaining new findings, aims to contribute to the field scientifically. In conclusion, the compositional differences between the applications of the grape motif in classical-era Iznik tiles in the form of earthenware and ceramics are revealed in the research, emphasizing the novelty it will bring to the classification gap in the field of tile art. This study, conducted to increase the accessibility of grape motifs used for decorative and functional purposes in tile and ceramic art, documents new findings and data.

Keywords: Turkish tile art, İznik tilework, grape motif, evani and kashi.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, e-posta: mineerdemkoroglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1835-749X.

Giriş

Anadolu topraklarında gelişen sanat ürünleri ve bu ürünlerin süslenmesinde kullanılan motifler her dönemde yenilik ve çeşitlilikle devamlılığını sürdürmüştür. Türk çini sanatında kullanılan süsleme motifleri de tarihsel süreç içerisinde yeniden şekillenerek gelişmeye devam etmiştir. Çini sanatında kullanılan motifler; bitkisel, geometrik, yazı, hayvan vb. gibi farklı alt başlıklar içerisinde sınıflandırılmıştır. Türk çini sanatında ve sanatın diğer alanlarında fonksiyonel ve süsleme amaçlı kullanılan üzüm motifleri bitkisel süsleme sınıfında yer almaktadır. Farklı sanat dallarında farklı teknikler ile uygulanan üzüm motifleri çeşitli malzeme ve ürünlerde kullanımı ile ön plana çıkmıştır. Taş, seramik, çini, maden, cam vb. gibi alanlarda kullanılan üzüm motifleri ve formu bazı temsili örneklerdir. Malzeme farklılığı üzüm motiflerinin işçilik ve görünüm değişikliğini de beraberinde getirmektedir. Örneğin taş yüzeyine uygulanmış olan üzüm motifleri taşın sahip olduğu renk ve yapısal niteliğe göre yapılabilirken, çini eser yüzeyine uygulanmış olan üzüm motifleri fırça ile tahrir uygulanması ardından çini bünyeden farklı bir renkle boyanarak renklendirilebilmektedir. Bu farklılık sahip olduğumuz her eserin değerini, özgünlüğünü ve niteliğini göstermektedir. Türk kültürü ve sanatında önemli bir yeri olan üzüm motifi ve formunun taşıdığı sembolik anlamlarıyla yüksek bir değere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Farklı sanat eserlerine uygulanmış olan üzüm motifli bazı ürünlerin araştırmada incelenmesi neticesinde örnek uygulamalarda görülen üzüm motiflerinin sahip olduğu yapısal özelliklerin (doğada olduğu gibi) korunarak stilize edildiği anlaşılmıştır. Türk çini sanatında da geçmişten günümüze yapılmış olan eserlerin genelinde üzüm motifinin sahip olduğu bu form açıkça görülmektedir. Bu nedenle desen tasarımlarında motif olarak kullanılan veya form olarak biçimlendirme ile elde edilen ürünlerde kullanılan üzümlerin belirginliği açık ve anlaşılır niteliktedir. Türk çini sanatında uygulanmış olan üzüm motifli eserler ile diğer sanat alanlarında uygulanan üzüm motifli eserlerin belirlenmesi ile araştırma detaylı olarak incelenmiştir. Çini sanatında kullanılan üzüm motifleri, desen, renk, form vb. gibi niteliklerle ele alınmıştır. Çini ürünlere uygulanan üzüm motiflerinin Osmanlı dönemi İznik çinilerinde yaygın olarak kullanıldığı belirlenen örneklerle görülmektedir. Üzüm motifleri çini eserlerde gündelik talebe yönelik üretilen tabak, kâse vb. gibi ürünlerde uygulanırken, mimari duvar yüzeylerinin süslenmesini sağlayan çini panolara da uygulanmıştır. Konuyla ilgili kaynaklarda üzüm motifli çiniler uygulanma alanlarına göre gruplandırılarak incelenmemiş olup bu çalışmada ele alınmıştır. Üzüm motifleri renklendirilirken mavi beyaz sır altı tekniği ve farklı renklerin kullanıldığı (kırmızı, yeşil, mor vb.) sır altı tekniğinin uygulanmış olduğu görülmektedir.

1. Yöntem

Osmanlı dönemi İznik çinilerinde üzüm motifleri konulu bu çalışma nitel araştırma yaklaşımlarından "betimsel analiz" ve "doküman incelemesi" ile kurgulanmıştır (Karataş, 2015, s.72-73). Araştırma konusuyla ilgili kaynaklar; belgeler, kaynak belgelerden kullanılan görseller ve yerinde çekilen fotoğraflar olup çalışılacak alanla ilgili bilgiler toplanarak araştırma yöntemi oluşturulmuştur. Makalede, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Bolu Müzesi, Miho Müzesi, British Müzesi, Victoria ve Albert Müzesi, Louvre Müzesi, Ayasofya Kütüphanesi, Çinili Köşk ve Topkapı Sarayı gibi çeşitli mimari yapılardan farklı eserler incelenmiştir. İncelenen bu eserler üzüm motifleri ile süslenmiş taş, çini, gümüş gibi farklı malzemeler yüzeyine uygulanmış örneklerdir. Çini eserler yüzeyine uygulanmış olan ve araştırmada görsellerine yer verilen eserler çoğunlukla 15.yy. ve 17. yy. arası sıraltı mavi beyaz ve sıraltı tekniği ile yapılmış kâşi ve evanilerle anlatılmıştır. Devamında XX. yy. Kütahya çini örneği verilerek çini sanatının tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişim ve bozulmalar gösterilmiştir.

Çalışmada kullanılan belgeler müze, arşiv taraması, görsel belgeleme, literatür taraması ile elde edilmiş olup kullanılan bilgi ve belgeler üzüm motifinin çini sanatı tarihinde farklı yıllarda yapılmış örnek eserlerden oluşturulmuştur. Örnek eserlerde üzüm motifli çinilerin kompozisyonlarındaki, denge, boşluk doluluk, vurgu, bütünlük, oran orantı gibi kavramlara bakıldığında sanatçıların ustalığı görülebilmektedir. Desen tasarımları, renklerdeki uyum ve bütünlük bunu desteklemektedir. Çini eserlerin yüzeyine uygulanan motiflerin öncelikle siyah ve mavi tahrir boyası ile fırça yardımı ile çizildiği görülmektedir. Tahrir uygulaması geç dönem örneklerinde bozularak çizgilerdeki kalınlık incelik gibi değerlerin zayıfladığı anlaşılmaktadır.

1.1. Çalışma Materyali (Evren ve Örneklem)

Araştırmanın evreni Türk İslam Eserleri bağlamında çini sanatındaki bitkisel bezemeler olarak belirlenmiş olup örnekleme, özellikle 15. ve 17. yüzyıllar arasına tarihlenen, ulaşılabilir müze koleksiyonlarında ve İstanbul'daki çinili mimari yapılardan tespit edilen üzüm motifli kâşi ve evanilerdir. Araştırmada görülen üzüm motifli çini eserler dönemin farklı kompozisyonlarına, ulama, serbest, kenarsuyu gibi, örnek olarak yansıtılabilecek eserler olmaları nedeni ile seçilmiştir.

2. Üzüm, Üzüm Motifi ve Tarihi

Üzüm, kütük ve asmalarda yetişen, tazesı gibi kurusu da yenilen bir meyvedir. Suyu sirke, pekmez, şıra, şarap, ispiroto yapımında kullanılır (Rado vd., 1968, s. 1172). Üzümün Farklı coğrafyalarda çeşitli türleri yetişmektedir. Çavuş, Yapıncak, Parmak, Tombalak, Ruy-ı Nigar, Misket Üzümü, Çekirdeksiz, Rezaki bu türlerden bazılarıdır (Öksüz, 1986, s. 1426-1427). Üzüm insan yaşamının her alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Tarih boyunca insanların hem dini yaşamındaki inançlar konusunda hem de gündelik hayatlarında kullandıkları eşyalar ve mimari eserlerde üzümle ilgili kavramların sembolleri yer almıştır (Sağlam & Sağlam, 2018, s. 1). Arkeolojik bulgulara göre üzümün vatanı Anadolu'dur. Hitit Uygarlığından günümüze üzüm her medeniyette kutsanmış ve kutsal meyve olarak tanımlanmıştır. Görsel 1'de tanrıların elinde tutmuş olduğu üzüm meyvesi görülmektedir (Görsel 1), (Şenocak, 2007, s. 166).

Görsel 1. Hititler, üzüm motifli eser (Tiryaki, 2013, s. 40).

Hitit metinlerinde asmaya sıkça rastlanmaktadır. Boğazköy metinlerinde "(Gış) Geştın" ya da "Geştın" şarap anlamının yanı sıra üzüm ve asma anlamlarında kullanılmıştır. Hititçe "tuwarsa" asma, "(gış) geştın haddua" kuru üzüm anlamına gelmektedir (Orhan vd., 2011, s. 71).

Anadolu'da, üzüm formlu kaplar ve heykeller üzüm motifleri gibi geçmişten günümüze uygulanmış olup tarihi eserlerimiz olarak belgelenmiştir. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Boğazköy, M.Ö.12 yy.- 17 yy. da yapılmış pişmiş topraktan üzüm salkımı biçimli törensel kap sergilenmektedir (Görsel 2).

Görsel 2. Üzüm salkımlı kap, Hitiler, Boğazköy, M.Ö.12-17.yy.
(Fotoğraf, Yazar, 2017).

Yunan medeniyetindeki Dionysos, muhtemelen İvriz (Konya/Türkiye) kabartmasında gördüğümüz elinde üzüm salkımı tutan tanrıdır. Düzce Konuralp (Türkiye; Bolu) bölgesinde bulunan ve günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (Türkiye, İstanbul) sergilenen iyi şans ve kader tanrıçası Tykhe heykeli de bunlardan biridir. Üzüm bağlarını koruyan Zeus Ampelikos ve Zeus Ampeleitos Frigya (Anadolu) bölgesinde Roma döneminden kalan (M.S. 200-300) adak stellerinde resmedilen tanrılardır. Arkaik, klasik ve helenistik dönemden kalma birçok sikkede üzüm ve asma yaprağı motifi kullanılmıştır (Orhan vd., 2011, s. 73-74). Anadolu'da üzüm motifi birçok tarihi kalıtıda kendini göstermektedir (Görsel 3). Diyarbakır Ulu Cami süslemelerinde kullanılan asma yaprakları ve üzüm salkımları bunlardan biridir. Asma ve üzüm motifleri farklı medeniyetler zamanında çeşme başları ve mezar taşlarında (Görsel 4) sıkça kullanılmıştır (Orhan vd., 2011, s. 74-75).

Görsel 3. Bolu Müzesi, altar üzerindeki üzüm motifleri, 5-6.yy. (Keskin, 2014, s. 481).

Görsel 4. Üzüm motifli mezar taşı (Çetin, 2021, s.105).

Üzüm motifleri farklı malzemeler yüzeyinde de süsleme olarak kullanılmıştır. Yorgan yüzü üzerindeki desen, ipek ve kadife kumaşlardaki XVII. yy. Osmanlı desenlerini hatırlatmaktadır (Görsel 5). Daha önceki desenler çiçek motiflerini çevreleyen kafes tasarımları içerirken, bu panel gibi daha sonrakiler, bazıları üzüm salkımları, laleler etrafında oval çerçeveler oluşturan dalgalı paralel saplar veya sarmaşıklar gösterir (Canby, 2010, s.143). Gümüş kâse; Japonya Miho Müzesi'nde Sasani dönemine ait bir kâse içinde bulunmuştur (Görsel 6). Birbirine bağlı simetrik sarmaşıklar kâsenin merkezinden dışarıya doğru yayılırken, çam kozalakları, sarmaşıklar, üzümler, kuş benzeri çiçekler gümüşçünün hünerini sergilemektedir. Kâsenin şekli, tekniği ve dekoratif motifleri (hayvanlar, kuşlar ve asmalar) Sasani gümüş eşyalarını hatırlatmaktadır (Canby & Froom, 2007, s. 152).

Görsel 5. Yorgan yüzü, Türkiye, Osmanlı, 17. yy. sonu (Canby, 2010, s.143).

Görsel 6. Gümüş kâse İran, 7 yy.- 8. yy. (Canby & Froom, 2007, s. 152).

3. Üzümün Sembolik Anlamı

Üzüm, bağcılığın geliştiği coğrafyalarda bolluğa, berekete, verimliliğe işaret eden kutsal bir meyve olarak kabul edilmiş olup edebî eserlerde sembol olarak yer aldığı görülmektedir (Akarpınar, 2005, s. 152). Türkçe divan şiirinde üzüm, daha çok beyitlerde; âb-ı engür (üzüm suyu), asir/usâre (üzümün sıkılmışı), bintü'l-ineb (şarap, üzümün kızı), duhter-i rez (üzümün kızı) olarak geçmiş, mecâz-ı mürsel ve kelime oyunları ile şarap, içki anlamında kullanılmıştır (Şenocak, 2007, s. 164). Üzümün; bereket, bolluk, zenginlik timsali olduğu kutsal kitap Kuran-ı Kerim'in İsra Suresi 91. ayetinde şu şekilde vurgulanmıştır: "Yahut senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olmalı, aralarından ırmaklar fışkırtmalısın" buyrulmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de üzüm, cennette takva sahiplerine verilecek bir nimet olarak zikredilir (Çetin, 2021, s. 105). Üzüm salkımı motifi bolluk ve bereketin sembolüdür. Amblada Antik kentinde (Konya/Türkiye) üzümlerin tıpta kullanıldığını ve ihraç edildiğini Strabon'dan öğrenmekteyiz (Yılmaz, 2006, s. 148). Hristiyan geleneğinde şarap, İsa'nın kanını simgeler. Üzüm güz bağbozumu ve tarım tanrılarıyla da ilişkilidir. Üzümün şarapla ilişkisi şenlik, haz ve bereket gibi yan temalarla birlikte Roma tanrısı Bacchus'la bağlantılı olduğu ifade edilmiştir (Wilkinson, 2011, s. 99). İncil'de; Hz. İsa, insanların iyi veya kötü olmalarının yaptıkları fiillerle tanınacağını anlatırken; "Onları meyvelerinden tanıyacaksınız. Dikenli bitkiden üzüm, devedikeninden incir toplanabilir mi? Her iyi ağaç iyi meyve verir, kötü ağaç ise kötü meyve verir" ifadeleri yer almaktadır (Bulut, 2014, s. 457). Üzüm salkımları bazen kutsal ayinlerde şarap ve ekmeği sembolize etmek için kullanılırdı. Genel olarak üzüm, tıpkı şarap gibi İsa'nın kanının bir sembolüdür. Üzüm bağındaki emekler bazen iyi Hristiyanların efendilerinin üzüm bağındaki çalışmalarını temsil eder. Üzüm asması ya da yaprağı gerçek asmanın amblemi olarak kullanılır (Ferguson, 1966, s. 32).

4. Osmanlı Dönemi Çini Sanatında Üzüm Motifleri

Teknik ve üslup özelliği ile sanatta yeri olan çini motifleri diğer süsleme alanlarına paralel bir gelişim göstererek devam etmiştir. Tezhip sanatında görülen kompozisyonların çini sanatında büyük panolar yüzeyinde kullanıldığı görülür. Çini bünyeye uygulamanın teknik ayrıcalığı dışında ana hatlar diğer süslemelerde oluşanlarla hemen hemen aynı olup Akar ve Keskiner, 1978 yılında yapmış olduğu çalışmada bunu raporlamıştır (Akar & Keskiner, 1978, s. 25).

Osmanlı dönemine ait camii, saray vb. gibi farklı amaçlarda üretilmiş çeşitli mimari yapıların duvar yüzeyleri üzüm motifleriyle süslü çinilerden örnekler sunmaktadır. Çini eserlerde üzümler genellikle asma ağacı dallarında yapraklar ve tutucu uçlarıyla tasvir edilmiştir. Sultan Ahmed Camii mahfil duvarlarındaki çinilerde görüldüğü gibi sıralı dallar hâlinde çini panolarla mimari süslemelerde yer alırken, mavi beyaz seramik tabakların iç yüzeylerinde de kullanılmaktadır. Anadolu'da yaşayan eski

kültürler için değerli olan asma ağacı ve üzüm salkımı daha çok Osmanlı dönemi eserlerinde kullanılmıştır (Cantay, 2008, s. 36-37). Mimari süslemede meyve motiflerinin ortaya çıkışı Emeviler döneminde başlamıştır. Meyve tasvirleri öncelikli olarak mavi beyaz çini evanilerde kullanılmıştır. Bu çinilerde meyve unsuru üzümdür. Üzüm salkımları asma yaprakları arasında ağaçtan ya da dallardan sarkar vaziyette tasvir edilmiştir (Saklavcı, 2002, s. 49). Fatih Sultan Mehmed devrinin Baba Nakkaş işi seramiklerinde Çin mavi beyaz porselenlerinin etkisi görülmektedir. XVI. yy. sonlarında İznik çinileri Çin porselenleriyle rekabet ettiği gibi Çin porselenlerini taklit etmeye de başlamıştır. Taklit edilen üzüm motifli modeller çoğunlukla 14 yy.-15. yy. Yuan ve erken Ming porselenleridir. En yaygın örnekleri, asma yaprakları arasındaki üç salkımlı üzüm motifli kompozisyonlardır (Atasoy & Raby, 1989, s. 121). XVI. yy. İznik kâşilerinde iki üç çeşit meyvenin kullanılmış olduğu görülmektedir. Bunlardan en yaygını üzüm salkımlarıyla dolu asma ağacıdır (Görsel 7).

Görsel 7. Takkeci İbrahim Ağa Camii çinilerinden detay (Doğanay, 2003, s. 58).

Çini bezemelerde sonsuza kadar giden ulama kompozisyonlarda bu tasvirlerin üzüm olduğu düşünülmektedir (Doğanay, 2003, s. 45). 14. yy.-15. yy. Çin porselen motifleri içinde en çok benimsenen süslemeler, asma yapraklarıyla üzüm salkımları, hatayiler, merkezi çiçekli kıvrık dalların uçları, yine aynı çiçekle sonuçlanan kompozisyonlarla kenar bordüründeki dalga düzenlemesini bu mavi beyazlarda uygulamışlardır. Seramik ustaları Çin motiflerini, Osmanlı beğenisi doğrultusunda kendi yorumlarını da katarak yeniden düzenlemişlerdir. XV. yy. başı üzüm salkımlı, asma dallarıyla süslü Ming porselenlerine benzer motif ve kompozisyonlar bu grupta karşımıza çıkmaktadır (Fındık, 2002, s. 379). Türk çini sanatındaki üzüm motifli çinilerin erken örnekleri Çin seramiklerinde, yuan seladonları ve mavi beyaz çanak çömleklerde ortaya çıkarılmıştır (Görsel 8). XV. yüzyıla tarihlenen İslam eseri mavi beyaz tabak örneğinden bölgenin değişen kültürü gözlemlenebilmektedir. Tabak tipik Çin süsleme tarzında bir asma motifiyle süslenmiştir. Ön planda sarp bir kayalık, üst kısımlarında üzüm olmayan asma motifleri görülmektedir (Görsel 9). Bu tabak, Çin tarihi kayıtlarında mükemmel şarabıyla ünlü olan Semerkant'tan gelmektedir. Asma motifi, dolaşan dallar ve üzüm salkımları tabağın yüzeyini doldurmaktadır (Kim Han, 2018, s. 119-121).

Görsel 8. Mavi beyaz bir Çin tabağından detay, üzüm salkımları ile süslenmiş, 1403-24. D. 41cm. British Museum, London (Kim Han, 2018, s. 132).

Görsel 9. Sır altı boyalı tabak, Özbekistan, belki de Semerkant 1400-50. Victoria ve Albert Müzesi Londra (Kim Han, 2018, s. 134).

Üzüm motifli çiniler genelde; beyaz çamurlu, sır altı dekorlu ve şeffaf sırla kaplı ürünlerden oluşmaktadır. Ayrıca tabak, kâse, mimari duvar panosu gibi formlara uygulanmışlardır. Çini eserlerde kullanılan üzüm motifleri benzer form ve şekillerde kullanılmıştır. Üzüm motifleri doğadaki görünüşleri ile stilize edilmiş olup üzüm tanelerinin oval formlarda tek tek çizilmesi dikkat çekmektedir. Üzüm motifinin uygulandığı bazı çinilerin zemin rengi boyanmamış üzüm motifleri ve diğer motifler renklendirilmiştir. Çini tabak ve kâselerde üzüm motifli eserlerin bordürlerinde (kenarsuyu) zemin renginin farklı renkte boyanarak kullanıldığı örneklerde görülmektedir. Üzüm motiflerinde, kırmızı, mavi, mavinin tonları ve beyaz renkler yaygın olarak uygulanmıştır. Patlıcan moru ve yeşil renkli üzüm motifli uygulamalar da görülebilmektedir.

Üzüm tasvirleri, kompozisyonlarda dört ayrı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, serbest salkım, kenarsuyu ya da ulama kompozisyon oluşturanlar olarak veya servi ağacına tırmanan tabiattaki aslına benzer şekilde tasarlanmış asma ağaçlarından ibarettir. Rüstem Paşa Camii, Takkeci İbrahim Ağa Camii, Ayasofya Kütüphanesi ve Sultan Ahmet Camii bu gruplandırmalara örnektir (Doğanay, 2003, s. 47-48).

5. Üzüm Motifli Çinilerin Gruplandırılması

Üzüm; çini ürünlerde ana motif olarak veya yardımcı motif olarak desen tasarımlarında kullanılmıştır. Çini tabak ve kâselerde kullanılan üzüm motifleri ile mimari duvar yüzeyine pano olarak uygulanan çini ürünlerdeki üzüm motifleri farklı desen tasarımlarında farklı renklerde ve farklı formlar üzerinde uygulanmaktadır. Belirlenen bu farklılıklar neticesinde üzüm motifli çinileri kullanım alanlarına göre iki gruba ayırma öngörüsü oluşmuştur. Bunlar; “Tabak ve kâselerde kullanılan üzüm motifli çiniler” ve “Mimaride kullanılan üzüm motifli çiniler” başlıkları altında gruplanarak incelenmiştir.

5.1. Tabak ve Kâselerde Kullanılan Üzüm Motifli Çiniler

Üzüm salkımı motifli çini tabakların 16. yüzyılın başından itibaren 17. yüzyıl sonuna kadar sınırlı sayıda üretildikleri bilinmektedir (Bakır, 2007, s. 293). Tabak ve kâse gibi çini ürünlere uygulanan motiflerde; mavi, mavinin tonları, yeşil, yeşilin tonları ve kırmızı gibi renklerin kullanımı görülebilmektedir. Çini tabaklara uygulanan üzüm motifli desen tasarımlarında, üzüm motifleri genel olarak tabağın orta kısmına diğer motiflerden daha büyük ebatlarda yerleştirilmiştir. Bu şekilde desen içerisinde ana motif olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır (Görsel 10). Üzüm motifi, taneleri ve asma yaprakları ile dikkatleri çekmekte, diğer bitkisel motifler ise tasarımı tamamlayıcı yardımcı motif olarak kullanılmaktadır. Tabağın kenar kısımları ise genelde iki ayrı desenin uygulandığı kenarsuyu (bordür) ile çevrelenmiştir. Tabağın kenarındaki ilk bordür ikinci bordüre göre daha geniş tutulmuştur. Kalın olan ilk bordürde; kıvrımlı ve simetrik devam eden dallar üzerine belirli aralıklarla yerleştirilmiş çiçek motifi ve küçük yaprakları uygulanmıştır. Dıştaki ince bordür ise, içleri küçük noktalarla süslenmiş yarım daireler arasında oluşmuş kıvrımlı bir şeritle çevrelenmiştir.

Tabak ve kâse gibi çini ürünlerin desen tasarımında kullanılan üzüm motifleri diğer motiflerin içerisinde yardımcı motif olarak da uygulanmıştır. Bu uygulamaya örnek olarak, çini tabağın orta kısmında yer alan ağaç ve ağacın kenarlarındaki asma ve üzüm motifli eser verilebilir. Örnek eserde ağaç motifinin dallarına çiçekler uygulanmamış az sayıda yaprak çizilmiştir. Bu sayede kenarlarına uygulanan üzüm ve asma motifleri daha görünür hale getirilmiştir (Görsel 11). Tabağın kenarı iki bordürle çevrilmiştir. Kalın olan ilk bordür belirli aralıklarla yerleştirilmiş bir çiçeğin tekrarı ile süslenmiştir. En dış bordür ise iki farklı zemin rengine sahip olup, beyaz zeminli alan ince otlarla süslenmiştir.

Bunların kenarlarına mavi renkli yarım dairelerle oluşturulan taş/kaya görünümlü süsleme unsurları yapılmıştır.

Görsel 10. İznik çini, 1575-1600 (Watson, 2004, s. 443).

Görsel 11. İznik çini, 16.yy. (Atasoy & Rabby, 1989, s. 164-166).

Çini tabak ve kâselere uygulanan üzüm motifleri verilen örneklerde görüldüğü gibi, üç, dört ve altı adet üzüm salkımından oluşabilmektedir. Üzüm motiflerinin kenarları ise asma yaprakları ve kıvrımlı dallarla süslenmiştir. Kıvrımlı dallarla kompozisyonun durağanlıktan kurtarılarak hareketlilik kazandırıldığı Görsel 12,13 ve 14'te görülmektedir. (Görsel 12-13-14). Görsellerde görüldüğü gibi üzüm motifi ile yapılan çini desen tasarımları belirli motiflerle oluşturulan farklı desen tasarım çalışmalarına örnek olarak gösterilebilecek uygulamalardır. Çini eserlere genel olarak baktığımızda, tabakların merkezinde üç adet üzüm salkımı ve bunların etrafını saran asma dalları görülür. Kenarları iki bordürle çevrelenmiş olup genelde dış bordür daha incedir. Bordürler çiçek, yaprak ve sapsarla doldurulmuş, taş/kaya ve dalga motifleri de kullanılmıştır.

Görsel 12. İznik Çini, tabak görselleri (Hitzel & Jacotin, 2005, s. 61).

Görsel 13. İstanbul Çinili Köşk Müzesi, üzüm motifli çini, 16.yy. (Fotoğraf, Yazar, 2013).

Görsel 14. Louvre Müzesi, üzüm motifli çini tabak (Fotoğraf, Yazar, 2018).

Atasoy ve Raby; “Kabarık kırmızılı olanlarda dahil XVI. yy. ikinci yarısından kalan üzüm salkımlı tabakların çoğunun dış bükey kenarları ve dalga bordürleri yoktur. Kenarsız İznik üzüm salkımlı tabakların hemen hemen hepsinde kenarlı tabaklarda kullanılan çiçek sapları yerine kıvrımlı dal kullanılmış ve genelde her birinin üstünde birer yaprak olan üzüm salkımları düzenli aralıklarla yerleştirilmiştir” tanımlamasında bulunmuştur (Atasoy & Raby, 1989, s. 124).

5.2. Mimaride Kullanılan Üzüm Motifli Çiniler

Üzüm motifleri ile süslenmiş mimari duvar yüzeylerindeki çini panoların örnekleri bu grup altında ele alınmıştır. Çini panolarda kullanılan üzüm motifleri desen tasarımı içerisinde yardımcı motif olarak veya diğer motiflerle benzer ebatlarda kullanılarak süsleme unsuru olarak uygulanmıştır. Genel olarak ise üzüm motifleri kompozisyonu oluşturmak için kullanılan diğer motiflerle (asma yaprakları, hatayı vb. gibi) benzer ebatlarda kullanılmıştır. Bu şekilde kullanılan üzüm motifleri desende ana motif olarak veya yardımcı motif olarak uygulanmamış, deseni oluşturan motiflerden biri olmuştur. Çini panolardaki desen tasarımında üzüm motifi ile kullanılan diğer motifler incelendiğinde; selvi, bahar dalı, rumi, yarı stilize çiçekler, penç, yaprak vb. gibi örnekler görülebilmektedir. Çini panoların yüzeyine farklı renklerde uygulanan üzüm motiflerinde; kırmızı ve beyaz renkler yaygın kullanılmış olup yeşil ve mor renklerin kullanımları da görülmektedir.

Mimaride (duvar yüzeylerine) uygulanan çini panolarda üzüm motifleri; ulama desenli örneklerde ve kenarsularına uygulanan örneklerde görülmektedir. Bahar dalları ile birlikte kullanılan üzüm motifleri ulama kompozisyonlu olup Takkeci İbrahim Ağa Camii (1591) (Görsel 15), Ebû Eyyûb el-Ensârî Türbesi (Görsel 16), Ayasofya Kütüphanesi’ndeki ve Çinili Köşk Müzesi’ndeki 41/502 numarada kayıtlı çiniler örnek gösterilebilir (Doğanay, 2003, s. 47-48).

Görsel 15. İznik Çini, Takkeci İbrahim Ağa Camii, üzümlü panodan detay
(Arlı & Altun, 2008, s. 264).

Görsel 16. Ebû Eyyûb el-Ensârî Türbesi çinilerinden detay (Doğanay, 2003, s. 61).

Üzümlü kompozisyonların diğer bir örneğini kenarsuları oluşturmaktadır. Ayasofya Kütüphanesi’nde bunu görebilmekteyiz (Görsel 17). Bu çinileri üslup itibarıyla XVI. yüzyılın sonu veya XVII. yüzyılın başına tarihlemek mümkündür. Kitaplığın duvarlarını kaplayan çini panoların etrafında dolanan kenarsuyu, tek sap üzerinde yürüyen asma dalından oluşur. Zemin kobalt renkli, saplarla birlikte yaprak ve üzümler beyaz renklidir. Ancak üzüm taneciklerinin sapla birleştiği noktalar kırmızı renklidir (Doğanay, 2003, s. 48).

Görsel 17. Ayasofya Kütüphanesi çinileri ve detay görünümü (Saklavcı, 2002, s. 62).

İstanbul Topkapı Sarayındaki mimari çini örnekte (Görsel 18) selvi ağacının etrafını yaprakları ve dallarıyla saran üzüm motifleri görülmektedir. Çini örneğinde selvi ağacı yeşil renkte, merkezde büyük ebatlarda uygulanırken üzüm motifleri kırmızı renkte yardımcı motif olarak daha küçük ebatlı uygulanmıştır. Selvi ağacının etrafını saran bitkisel dallar (helezonlar) üzüm ve asma yapraklarıyla süslenmiştir. Panonun zemin ve kenar süslemelerinde karanfil, gül, zambak, rumi motifleri, penç ve yapraklar görülebilmektedir. Sır altı tekniği ile uygulanan çini eserin zemini beyaz bırakılırken kenar süslemelerinde zeminin farklı renkle boyandığı anlaşılır.

Görsel 18. İstanbul Topkapı Sarayı, üzüm motifli çini pano (Fotoğraf, Yazar, 2013).

İstanbul Takkeci Camii'ndeki bir çini panoda, birbirine paralel uzanan kıvrık dallardan dönüşümlü olarak biri asma yaprakları ve üzüm salkımları ile diğeri ise meyve baharı ile süslüdür. Burada çok farklı kültürlerin süslemesi birbiriyle ilginç bir şekilde bağdaştırılmıştır. Üzüm salkımı ve asma yaprağı ilk çağda özellikle helenistik sanat ve onun etkilerini taşıyan çevrelerin süsleme öğeleridir. Buna karşılık, bahar açmış dallar XVI. yüzyıl ortalarında işlenmeye başlayan bir naturalist öğedir. Böyle birleşimler Osmanlı çini sanatının başka öğeleri arasında da uygulanmıştır (Demiriz, 2002, s. 355). Öney; XVI. yy. ve XVII. yy. İznik sır altı çinilerinde lale, karanfil, gül, bahar dalları vb. gibi motiflerle birlikte üzüm sarmaşıkları kullanılmıştır. Dünya müzelerinde örnekleri bulunan sır altı çinilerde; domates kırmızısı, beyaz, mavi, firuze, lacivert, yeşil ve siyah gibi renklerin kullanıldığı görülmektedir, ifadelerine yer vermiştir (Öney, 1976, s. 66-67).

Konuyla ilgili kaynak eserlerden elde edilen bilgiler ve yerinde yapılan fotoğraf çekimleri ile elde edilen görsellerin belgelenmesi ile üzüm motifli çiniler kullanım alanlarına göre gruplandırılarak yukarıda incelenmiştir. Üzüm motifli çini eserlerin geç dönem örneklerine bakıldığında XVII. yy.'ın sonlarına doğru çini sanatında büyük bir gerileme görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu çini eserlerde renkler kararıp solmaya boyalar akmaya başlamıştır. Motiflerde ise bozulmalar görülmüştür. İznik'te bulunan atölyeler

kapanmış ustaların bir kısmı İstanbul Haliç deki atölyelere getirilmiştir. Tekfur Sarayı'nda bulunan bu imalathanelerde üretilen eserler eski mertebeye ulaşamamış gittikçe zayıflamış XVIII. yy. sonunda kaybolup gitmiştir. Bu dönemde İstanbul'da porselen yapımına başlandığı bilinmektedir (Keskiner, 1982, s. 44). Çini sanatındaki bu gerilemenin desene, uygulama ve boyama tekniğine yansıdığı aşağıda görülen XX. yy. Kütahya çini örneğinden anlaşılmaktadır (Görsel 19).

Görsel 19. Çini, lokumluk/meyvelik kâse (Gök, 2015, s. 208).

Krem renk çamurlu kâse; beyaz astarlı, şeffaf sır altına kırmızıyı andıran, kobalt mavisi, mavi, firuze, patlıcan moru ve yeşil renklerle boyanmıştır. Yayvan gövdeli, dalgalı kenarlı ve yüksek ayaklıdır. Bütün yüzey birbirine kıvrımlı dallarla bağlanmış üzüm salkımları ve asma yapraklarıyla süslenmiştir. Ağız kenarında yan yana sıralanmış üçgenlerin aralarına benekli hatlar yerleştirilmiştir. Dış yüzeyde, stilize çiçekler, bitki motifleri ve üçgenlerden oluşan süslemeler vardır (Gök, 2015, s. 208).

Sonuç

Tarih öncesi çağlardan itibaren yetiştirilen üzümün insan yaşamındaki önemi yapılan bu çalışma ile ortaya konulmuştur. Sadece insan sağlığı ve beslenmesi açısından değil insanların inançları ve yaşam alanlarındaki sembollerle de üzüme verdikleri önem bir kez daha gündeme getirilmiştir (Sağlam & Sağlam, 2018, s. 9). Tarihsel süreç içerisinde çeşitli sanat alanlarında farklı materyaller üzerine, farklı malzeme ve tekniklerle uygulanmış olan üzüm motiflerinin daima benzer formlarda stilize edildikleri anlaşılmıştır. Türk çini sanatında var olan örnekleri incelediğimizde de aynı uygulama görülmektedir. Üzüm salkımını oluşturan tanelerin bile benzer ebatta ve formda oldukları anlaşılmaktadır.

Türk çini sanatında tabak, kâse, vb. gibi ürünleri ve mimari duvar yüzeylerini süsleme amaçlı uygulanan üzüm motifleri araştırmada kullanım alanlarına göre gruplandırılarak motifin analiz ve incelenmesi için yeni bir veri oluşturulmuştur. Bu gruplama ile üzüm motiflerinin tekniği, renklendirilmesi, kompozisyonu ve tasarım algısı daha anlaşılır kılınmıştır. Örneğin tabaklara uygulanan üzüm motiflerinde renk kullanımı daha az iken mimari panolardaki örneklerde renk çeşitliliğinin daha çok olduğu görülmektedir. Elbette bu bulgular ve değerlendirmeler günümüze ulaşan eserler ve belgenmiş kaynak görselleri ile yapılmaktadır. Genel olarak bakıldığında ise üzüm motifleri çini ürünlere sır altı tekniği ile uygulanmış olup kırmızı, mavi, beyaz, yeşil ve mor renkleri kullanılmıştır. Sır altı tekniği ile birlikte farklı teknikle yapılmış, lüster tekniği (sırüstü) gibi, örnekler de bulunmaktadır. Teknik farklılıklarla birlikte desen tasarımlarında da farklılık olduğu anlaşılır. Beyaz bünye üzerine uygulanan desenin zeminden farklı renklerde kullanımı ile tasarımın ve motiflerin önceliği vurgulanmıştır.

Desen içerisinde yer alan üzüm motifleri, serbest, ulama ve kenarsuyu süslemesi olarak uygulanmıştır. Üzüm motifleri desende ana motif veya yardımcı motif olarak yer

alırken diğer motiflerle benzer ebatlarla kullanılarak tamamlayıcı motif olarak da yer almıştır. Üzüm motifleri yaprakları, taneleri, formu ve dallarıyla doğadaki haliyle stilize edilmiştir. Osmanlı dönemi çini eserlerinde yaygın olarak kullanılan bu motif günümüzde de kullanımını sürdürmektedir. Üzüm motifleri, geçmişten günümüze farklı sanat alanlarında uygulanmış ve günümüz sanatına örnek olmuştur. Çini sanatında ve diğer sanat alanlarında uygulanmış örneklerle incelenen üzüm motifleri sanata ve çini alanına örnek eserler ve yeni bilgilerle değer katmaktadır.

Kaynakça

- Akar, A. & Keskiner, C. (1978). *Türk süsleme sanatlarında desen ve motif*. İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
- Akarpınar, R. B. (2005). Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi ve Rubâiyyat'ında "Meyve" ve "Üzüm" Sembolleri 1. *Bilgi*, 32, 145-164.
- Arlı, B. D. & Altun, A. (2008). *Anadolu toprağının hazinesi çini, Osmanlı dönemi*. İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları.
- Atasoy, N. & Raby J. (1989). *İznik seramikleri*, Londra: Alexandria Press.
- Bakır, T. S., (2007). Osmanlı sanatında bir zirve, İznik çini ve seramikleri. *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* içinde, s. 279. İstanbul: T.C. KTB Yayınları.
- Bulut, H. İ. (2014). Bir Kur'an meyvesi olarak incir ve Türk kültüründe incir yorumları, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 453-464.
- Canby, S. & Fromm, A. (2007). *Spirit & Life, Masterpieces of Islamic Art From The Aga Khan Museum Collection*, London. https://static.the.akdn/53832/1641880118-london_spiritlife.pdf. [Erişim tarihi: 08.05.2026].
- Canby, S. (2010). Anatolia and the Ottomans. *Treasures of The Aga Khan Museum Masterpieces of Islamic Art*, Berlin. <https://static.the.akdn/53832/1641880510>. [Erişim tarihi: 08.05.2026].
- Cantay, G. (2008). Türk süsleme sanatında meyve. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(5), 32-64.
- Çetin, O. (2021). Eski Türk inanç sistemi ile Osmanlı mezar taşlarının etkileşimi. *Türk Ekini*, 8, 86-109.
- Demiriz, Y. (2002). Osmanlı çini sanatı. *Türkler* (C. 12, s. 350-357). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Doğanay, A. (2003). XVI. yüzyıl İznik duvar çinilerinde meyve tasvirleri. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 43-63.
- Ferguson, G. (1966). *Signs & symbols in Christian art*. New York: New York Oxford University Press.
- Fındık, N. Ö. (2002). Osmanlı devri seramik sanatı. *Türkler* (C. 12, s. 375-383). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gök, S. (2015). Kütahya seramikçiliğinin üç yüz yılı: suna ve inan kıraç vakfı Kütahya çini ve seramikleri koleksiyonu yeni alımlar. *Kütahya Çini ve Seramikleri, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Kütahya Çini ve Seramikleri Koleksiyon Kataloğu*, İstanbul. <https://www.peramuzesi.org.tr/images/pdf/dijital-kitaplar/Kutahya-Cini-ve-Seramikleri2.pdf>. [Erişim tarihi: 08.05.2026].
- Hitzel, F. & Jacotin, M. (2005). *Iznik, l'aventure d'une collection*. Paris.

- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Keskin, E. (2014). Amasya Müzesinde bulunan altar masası. *Uluslararası Katılımlı XVI. Orta çağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2, 18-20
- Keskiner, C. (1982). "Türk çini ve seramik sanatı", *Sanat ve Kültürde Kök, Aylık Fikir ve Musiki Dergisi*, 2(14), İstanbul, 44-45.
- Kim (Han), I. (2018). The journey to the east: the motif of grapes and grapevines along the silk roads. *Acta Via Serica*, 3(2), 107-134.
- Orhan, D. D., Ergun, F. & Orhan, N. (2011). Anadolu medeniyetlerinde asma (vitis vinifera l). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(50), 69-80.
- Öksüz, Ş., S. (1986). Üzüm. *Temel Türkçe sözlük* (C. 3, s. 1426). İstanbul: Karakuşak Yay.
- Öney, G. (1976). *Türk çini sanatı, Turkish tile art*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rado, Ş., Solelli, S. & Tutel, E. (1968). Üzüm. *Hayat küçük ansiklopedi* (s. 1172). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Sağlam, Ö. Ç. & Sağlam, H. (2018). İnsanlık tarihinde üzümün önemi. *Journal of Agriculture*, 1(2), 1-10.
- Saklavcı, F. (2002). Osmanlı dönemi üzüm temalı çini ve seramik sanatı örnekleri. *Farklı Yönleriyle Üzüm Çalışmaları*, içinde s. 43-72. Ankara: İksad Yayınevi.
- Şenocak, E. (2007). Türk halk kültüründe ve mitolojik bağlamda üzümün yeri, *Millî Folklor*, 19(76), 164-172.
- Tiryaki, G. (2013). Yeni Hitit sanatı üzerine ikonografik araştırmalar (1): üzüm salkımı ve/veya başak filizi taşıyanlar. *Cedrus The Journal of Mcri*, 1, 33-53.
- Watson, O. (2004). *Ceramics from Islamic lands*, London: Tahmes & Hudson.
- Wilkinson, K. (2011). *Semboller ve işaretler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yılmaz, M. (2006). Seydişehir'den bir grup heykeltraşlık eseri. *Edebiyat Dergisi*, 15, 145-160.